

Міністерство освіти і науки України  
Національний університет  
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

# Тези

**77-ї наукової конференції професорів,  
викладачів, наукових працівників,  
аспірантів та студентів університету**

**ТОМ 2**

**16 травня – 22 травня 2025 р.**

## **УЧЕНА НА СЛУЖБІ СУСПІЛЬСТВА (ДО 125-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ З.М.АКСЕНТЬЄВОЇ)**

Наша землячка – Зінаїда Миколаївна Аксентьєва, 125 років від дня народження якої виповниться цього літа – не лише чимало зробила для розвитку геофізики та астрономії, але й відзначилася активною громадською діяльністю.

Народилася Зінаїда Аксентьєва 25 липня 1900 р. в Одесі у родині залізничного фельдшера, де була шостою дитиною. Щоб допомогти батькам утримувати багатодітну родину, вона з чотирнадцяти років давала приватні уроки. У 1917 р. дівчина закінчила гімназію з золотою медаллю. Вищу освіту здобувала на математичному відділенні фізико-математичного факультету Новоросійського університету, який закінчила 1924 р. вже як Одеський інститут народної освіти.

Ще під час навчання в університеті 1919 р. З. Аксентьєва влаштувалася на роботу до Одеської астрономічної обсерваторії на посаду обчислювача. Саме тут під керівництвом першого астронома-академіка УАН (1919) Олександра Яковича Орлова почалася її наукова діяльність, зокрема вивчення методів астрономічних, геодезичних, гравіметричних спостережень і обчислень.

У 1926 р. з ініціативи О. Орлова при Українській головній палаті мір та ваг (м. Харків) було створено Полтавську гравіметричну обсерваторію – першу у світі геодинамічну обсерваторію, в якій, поєднуючи геофізичні й астрономічні дослідження, проводили комплексні роботи з вивчення фізичних властивостей Землі. На запрошення О. Орлова Зінаїда Аксентьєва переїхала до Полтави й розпочала роботу у новоствореній обсерваторії, де працювала до 1934 р. на посадах обчислювача та спостерігача, згодом старшого наукового співробітника. У цей період вона брала активну участь у створенні гравіметричної карти України, яка допомагає геологам у пошуку покладів корисних копалин. Також провела аналіз 11-річних похиломірних спостережень за коливаннями горизонтального маятника у Полтаві.

У 1934 р. Зінаїда Аксентьєва, рятуючись від репресій, була змушена залишити Полтаву разом із провідними фахівцями обсерваторії. Протягом кількох років працювала у Москві в наукових установах та викладала у вишах м. Москви (актинометричній і метеорологічній обсерваторії при Тимірязєвській сільськогосподарській академії, Московському гідрометеорологічному інституті, метеорологічній станції Московського гідрометеорологічного технікуму) [1].

У 1939 р. З.М. Аксентьєва повернулася до Полтави й до роботи у гравіметричній обсерваторії. Саме під її керівництвом у 1941 р. була організована евакуація всього обладнання та матеріалів до м. Іркутськ, де вона виконувала обов'язки директора Полтавської гравіметричної обсерваторії. Навіть в евакуації наукові дослідження не припинялись: проводилися широтні спостереження на зеніт-телескопі, виконувався аналіз мареограм (тобто кривих припливів) Байкалу, опрацьовувалися результати гравіметричних спостережень, виконаних на Таймирі. 15 лютого 1944 р. Зінаїда Миколаївна разом з іншими співробітниками Полтавської гравіметричної обсерваторії реєвакуювалася до Полтави.

Наукова кар'єра ученої складалася успішно: у 1943 р. вона захистила дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата, а в 1947 р. – доктора фізико-математичних наук. У 1951 р. З.М. Аксентьєва була обрана членом-кореспондентом АН УРСР і призначена директором Полтавської гравіметричної обсерваторії. За її керівництва помітно зміцніла наукова база закладу: вступили в дію п'ять нових астрономічних приладів, для яких було побудовано павільйони, лабораторний корпус. Завдяки проведеним Зінаїдою Миколаївною широтним спостереженням і системним дослідженням припливних деформацій Землі у 1953 р. на базі обсерваторії було організовано Центральне бюро служби широти СРСР, яке діяло в Полтаві майже десять років. Директор З. Аксентьєва мріяла про перетворення Полтавської гравіметричної обсерваторії на Інститут астрономії, геодезії і геофізики АН УРСР. Хоча цього не сталося й обсерваторія з 1963 р. була підпорядкована Інституту геофізики АН УРСР, але вона зайняла одне з провідних місць у світі серед установ, що займаються науковим дослідженням обертання Землі.

За професійні здобутки З.М. Аксентьєва була нагороджена орденом «Знак Пошани», медалями «За трудову доблесть» і «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.», їй було присвоєне звання заслужений діяч науки УРСР (1960).

Крім наукових досліджень Зінаїда Миколаївна також багато часу, сил і здоров'я віддала громадсько-політичній діяльності. Двічі – у 1951 та 1955 роках – обиралася депутатом Верховної Ради УРСР, протягом кількох скликань – Полтавських обласної та міської рад депутатів трудящих. Початок її депутатської діяльності припав на складні часи відбудови Полтави після Другої світової війни, тому вона особисто багато уваги приділяла питанням благоустрою вулиць міста: асфальтуванню, освітленню, озелененню. Як член постійної шкільної комісії міської ради обстежувала стан полтавських шкіл. З.М. Аксентьєва завжди намагалася допомогти людям, які виявили їй довіру, обравши депутатом: приймала виборців вдома і на роботі, не рахуючись з часом; зверталася з запитамися у відповідні інстанції щодо надання житла, пенсії, медичної допомоги, про прийом до навчальних закладів.

Більшість життя З.М. Аксентьєва присвятила Полтавській гравіметричній обсерваторії, вона навіть померла на робочому місці 8 квітня 1969 р. і була похована на центральному кладовищі м. Полтава. На честь видатної українки 1994 р. Міжнародний астрономічний союз назвав її ім'ям один із найбільших кратерів діаметром 42,5 кілометра на Венері. Ініціатива вшанування її здобутків у Полтаві виникла ще напередодні її 100-річчя у 1999 р., про що повідомляла обласна преса: «назвати її іменем вулицю мікрорайону Павленки, впорядкувати могилу видатної полтавки, встановити меморіальну дошку на адмінбудинку Полтавської гравіметричної обсерваторії». Проте тоді всі обіцянки влади залишилися на папері: могилу впорядкували власним коштом колишні колеги [2], меморіальної дошки на обсерваторії немає, хоча у 2021 р. керівництво закладу повернулось до цієї ідеї. Ім'я вченої було увічнено у Полтаві тільки 2024 р. – у Київському районі міста з'явився провулок Зінаїди Аксентьєвої.

Архівні фонди З.М. Аксентьєвої, які зберігаються в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського та у Державному архіві Полтавської області, містять різносторонні відомості про професійну та громадську діяльність видатної вченої, її міжнародні зв'язки у галузі астрономічних і геофізичних досліджень, особливості функціонування Полтавської гравіметричної обсерваторії. Ці документи очікують на неупереджених дослідників науки, які зможуть переосмислити не тільки наукові здобутки З.М. Аксентьєвої, але й її громадську діяльність.

#### *Література:*

1. Макаренко Д.Є. Аксентьєва Зінаїда Миколаївна. Енциклопедія Сучасної України / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001, оновл. 2023. URL: <https://esu.com.ua/article-43497> (дата звернення 07.05.2025)

2. Петренко Т. Полтавські зеніти Олександра Орлова і Зінаїди Аксентьєвої. Зоря Полтавщини. 22.05.2020. URL: <http://zorya.poltava.ua/poltavski-zeniti-oleksandra-orlova-i-zinaidi-aksentievoi> (дата звернення 07.05.2025)